

'OOK DEN VOGEL MOET LEEREN OMGAAN MET DE MENSCH'

DR. JAC.P. THIJSSE ALS VELDBIOLOOG EN VOLKSOPVOEDER¹

Arie van Loon*, Overwaard 9, 4205 PA Gorinchem

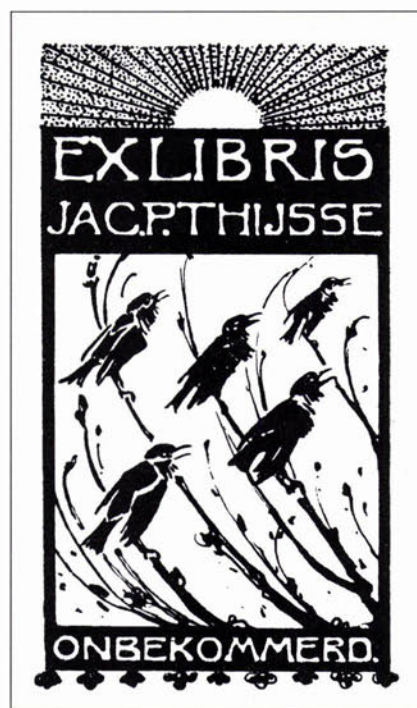
Er heeft eens een psychiater tegen me gezegd, dat mijn geest op mijn zestiende is blijven stilstaan vertelde Thijssse aan een journalist van *Het Volk* bij zijn vijfenzeventigste verjaardag. Hij voegde er direct aan toe: *Misschien vond hij dat bedenkelijk, maar ik voelde een geluksschokje in me.* Thijssse's onbekommerd genieten van de natuur is bijna spreekwoordelijk geworden: Onbekommerd als Thijssse² (figuur 1). Het jongensachtig genieten van de natuur heeft hij zijn hele leven gehouden. Intens kon hij opgaan in de wereld van plant en dier. De mensenwereld was dan ver weg. Aan de andere kant wilde hij de mensen en vooral de kinderen deelgenoot maken van zijn liefde. In zijn natuurcolumn in *Het Algemeen Handelsblad* schreef hij: *Mijn ideaal is, dat alle mensen met bloemen en vogels en vlinders vertrouwd raken als hun dagelijkse vrienden, dat zij het leven van het jaar zien worden en vergaan en innig en aandachtig de wondere schoonheid en ernst daarvan gadeslaan en genieten*³. Beide bezigheden, enerzijds het beoefenen van de veldbiologie en anderzijds zijn werk als volksopvoeder en natuurbeschermer verenigde hij in zich, maar het was ook een spanningsveld dat hem voor moeilijke afwegingen stelde.

Een voorbeeld. Thijssse vond het bijvoorbeeld belachelijk om te spreken over het nut van de vogels. Vogels moesten niet gezien worden als *dienaren* of *medearbeiders* maar als *medeschepselen*⁴. Maar aan de andere kant schreef hij ook *zonder gewetensbezwaar* met een *dubbelloop* op een mooie zomeravond in een greppel te willen plaatsnemen om overlast bezorgende Aalscholvers af te schieten⁵. Hierna wil ik ingaan op de vraag hoe Thijssse kwam tot zijn kenmerkende wijze van natuurstudie en hoe dit verband hield met zijn beroep van onderwijzer. De nadruk zal liggen op de periode tot ongeveer 1905, het jaar van de oprichting van de Vereniging Natuurmonumenten, waarvoor hij zich zo sterk heeft ingezet. Zijn motieven worden, hoop ik, duidelijk uit de 'voorgeschiedenis'. Daarin worden besproken Thijssse's jeugd jaren in Grave, Woerden en Amsterdam, zijn jaren

als kwekeling en beginnend onderwijzer, zijn periode op Texel en zijn tweede periode in Amsterdam. Het verhaal eindigt rond 1900, midden in de periode die het biologisch of natuurhistorisch reveil genoemd wordt.

THIJSSSE'S JEUGD OP HET PLATTELAND

Jacobus Pieter Thijssse, zijn jongensnaam was Ko, werd op 25 juli 1865 geboren in Maastricht. Zijn vader, Jacobus Thijssse (1832-1921) was sergeant bij het tweede regiment infanterie. De familie Thijssse was in 1864 vanuit Middelburg naar Maastricht gekomen. Het gezin verhuisde in 1868 naar Grave, in 1873 naar Woerden en in 1877 naar Amsterdam. Het gezin verhuisde naar Amsterdam

FIGUUR 1. Ex-libris Jac.P. Thijssse: Onbekommerd.

om Ko in de gelegenheid te stellen een studie te gaan volgen voor onderwijzer aan de Gemeentelijke Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen. In 1879, hij was toen 14 jaar, werd hij kwekeling. Over zijn jeugd op het platteland van Brabant en Zuid-Holland schreef hij dat hij opgroeide als *kind in het boerenland met boerenkinderen*⁶. Zijn belangstelling voor de natuur werd vooral gewekt door zijn vader, die met zijn zonen 'marcheerde' en lange wandelingen maakte. Vader Thijssse was een levenslustig man; een *wat speelse figuur* die kleine demonstraties hield met buskruit en stenen pijpenkopjes. Zijn kinderen mochten met hun vriendjes dan op veilige afstand van de knallen meegenieten. Hij bracht hen ook liefde voor de natuur bij. Hij dulde niet dat zijn zoons zich inlieten met dierenpesterij en vogelnesten uithalen, een toen in de meeste

kringen toegelaten vrijetijdsbesteding. Op hun wandelingen wees hij hen op de vogel-nesten, maar verbood tegelijk ze uit te halen. In Grave woonde het gezin in het oude fort buiten de stadsmuren, te midden van heide en weiland. In *De Bonte Wei* (Verkade-album uit 1911) beschreef hij hoe hij daar de mooiste ontmoetingen had met allerlei insecten en andere dieren. *Ik kan mij niet herinneren, dat ik expres uitging, om naar planten en dieren te zien maar het liep er toch altijd op uit, dat ik ging zitten op een plekje, waar veel mooie bloemen stonden en dan kwamen vanzelf allerlei leuke dieren tusschen het gras of op de bloemen tevoorschijn*⁷.

Het Hollandse plassenlandschap leerde hij kennen en waarderen toen hij in Woerden woonde. In *Waar wij wonen* (1937) schreef hij over het oorspronkelijke Nederlandse landschap zoals dat ook in de tijd van de Romeinen bestaan moet hebben: *rivieren, overstromingen, bossen, moerassen en plassen*. Hij schrijft: *Een land om lief te hebben en dat wij terugvonden in de wildernis achter Zegveld*. Op de plassen beleefde hij de natuur op een intense wijze: *Hoeveel dichter komen wij nog bij de natuur, wanneer wij zwerven over het water-vlak en door de moeraswildernis*⁸. Wat hem later zo boeide was de dynamiek van dit landschap, namelijk de ontwikkeling van plas tot moeras. Het bestuderen van deze veranderingen was voor hem de ware natuurstudie: *Alle landschappen zijn aan verandering onderhevig, en het is heerlijk dat mee te beleven*⁹.

KWEKELING EN ONDERWIJZER TE AMSTERDAM

(figuur 2)

De overgang naar Amsterdam in 1877 was voor hem niet al te groot. Amsterdam stond in de periode dat Thijssse daar kwam wonen aan het begin van een periode van explosieve groei. De grote trek naar de stad kwam vanaf 1876 (het begin van de agrarische crisis (1876-1895) op gang. Ook voor jongens uit de lagere middenklasse had de stad aantrekkingskracht. Vooral het onderwijs bood jongens kans op een verbetering van hun sociale positie. De meeste kwekelingen waren afkomstig uit de lagere burgerij, meestal zonen van handwerkslieden, winkeliers en boeren. In Amsterdam verliet vader Thijssse de militaire dienst en werd klerk op een notariskantoor. Het gezin betrok een woning in de

Wagenaarstraat, een van de eerste straten van de oostelijke stadsuitbreiding die begon bij de Muiderpoort. Deze huizen waren gebouwd voor meer draagkrachtigen, dit blijkt onder andere uit de grootte van de woningen en de voortuinen van 5 meter. Thijssse noemde dit *het buitenste buitenrandje van de stad*. Ko was buitenjongen genoeg om de oevers van de Zuiderzee en de Rietlanden te verkiezen boven de drukte van de stad. Zijn eerste vakanties bracht hij door in de Rietlanden en Zeeburg. Een van zijn lievelingsplekjes was het Nieuwe Diep, een kustmeer met een moerassige zoom. Daar had hij een bosje gevonden van elzen en berken, waar hij een *schuilplaats* had gemaakt en waar hij in de vakantie naar toe ging met zijn boeken. In 1883 verdween een groot deel van het Nieuwe Diep voor de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal. Thijssse werd verdreven uit zijn paradijsje. Later schreef hij: *heel gedwee zocht ik mijn geluk toen maar een eindje verder*¹⁰. Tussen 1883 en 1904, toen de Gemeente Amsterdam het Naardermeer wilde aankopen om als vuilstort te gaan gebruiken, zag Thijssse hoe Amsterdam zich uitbreidde als een olievlek. Steeds verder moest hij zoeken naar natuurgebiedjes. Ervaringen als met het verdwijnen van zijn 'paradijsje' aan het Nieuwe Diep, ook al was het maar berusting, hebben een belangrijke basis gelegd voor de natuurbescherming. Maar daarover straks meer wanneer de redding van het Naardermeer ter sprake komt.

Op de Kweekschool hebben vooral de pedagogische denkbeelden van de directeur, de Groninger Harmannus Bouman (1822-1899), in belangrijke mate een stempel op hem gedrukt. De Gemeentelijke Kweekschool van Amsterdam was de eerste gemeentelijke kweekschool van Nederland. Tot dan toe waren er alleen Rijkskweekscholen waar alleen jongens werden toegelaten en waar de cursussen vaak 's avonds werden gegeven door één persoon. De kweekschool in Amsterdam was in twee opzichten nieuw: het werd een school voor jongens en meisjes, en er werden voor de verschillende vakken afzonderlijke leraren aangesteld. Hierdoor konden leraren een goede positie verwerven aan de school en kwamen er sollicitanten uit alle delen van Nederland. De school begon in september 1876 met 16 leraren en 91 leerlingen. Bouman, de oprichter van de school, was een voormalig Hoofd

FIGUUR 2. Thijssse als kwekeling (ca. 1883).

der School en Directeur der Rijksnormalessen uit Beerta. Met zijn eerbiedwaardige grijze kop op het stoere lichaam trok hij ieders aandacht. Een oud-kwekeling schreef: *Ieder kwekeling en ook ik, die toen reeds bijna twee jaar voor de klas stond, verlangde er naar, bij dien man op school en onder diens leiding te komen. Hij imponeerde*¹¹. Hij was een van de eerste pedagogen die het onderwijs in een nieuw kader plaatste, namelijk dat van de volksopvoeding: *De schoolmeester van de vorige eeuw is geworden de paedagogische gevormde onderwijzer van heden, de hoofdleider der volksopvoeding in de toekomst. De verheffing en veredeling der volksontwikkeling moet hoofdzakelijk uitgaan van de lagere school!!* Dit denkbeeld over de volksontwikkeling is duidelijk herkenbaar in het werk van Jac.P. Thijssse: in zijn opvattingen over vogelbescherming en in zijn populair-wetenschappelijke werk, dat voor hem een duidelijke maatschappelijke betekenis had.

Een van de talentvolle leraren die werden aangetrokken was Dr. Coenraad Kerbert (1849-1927)¹², vanaf 1879 leraar Plant- en Dierkunde (figuur 3). Kerbert heeft een grote invloed op Thijssse gehad. Hij stuurde hem in wetenschappelijke richting bij en gaf hem toegang tot de bibliotheek van Artis en hielp hem met zijn wetenschappelijk onderzoek. Mede door zijn raadgevingen begon Thijssse met het aanleggen van een eigen herbarium

en een insektencollectie.

Een van de schrijvers, die hij tijdens zijn kweekschooljaren leerde kennen, was de Amerikaan John Burroughs (1837-1921). Thijssse was een groot liefhebber van de Amerikaanse en Engelse literatuur: *De mooiste boeken over de natuur en het wandelen zijn geschreven door Amerikanen en Engelschen*¹³. Burroughs was zijn lievelingsschijver. Hij was een hartstochtelijk visser en jager die volgens Thijssse *zonder opsmuk en fantasie* over de natuur schreef. Hij waardeerde zijn *waarnemingshonger en fijne opmerkingsgave*. Vreemd genoeg leerde hij door het werk van deze Amerikaan, die in zijn eigen land een totaal andere vogelpopulatie gewend was, de zang van een Europees vogeltje, de Fitis¹⁴, waarden. In *Birds and Poets* beschreef hij Europese vogels die hij tijdens zijn twee bezoeken aan Europa had leren kennen: *Wij mogen gerust erkennen dat Burroughs ons Europeanen eerst goed heeft doen beseffen, welk een schat wij bezitten in het kleine geelgroene vogeltje...* Thijssse volgde zijn voorbeeld. In 1921, in een artikel naar aanleiding van Burroughs' overlijden, beschreef hij hoe hij als jongen van 17 met zijn boekjes op zak Amsterdam, het Gooi en de duinstreek had verkend *zijn voorbeeld voor ogen, zijn Amerikaansche wereld vergelijkend met de onze*¹⁵.

Een andere schrijver die hij zeer waardeerde was Gilbert White, de Engelse dominee die het wereldberoemde *The natural history of Selborne* (1789) schreef, een boekje over wandelingen en natuurwaarnemingen in en rond zijn parochie. In het boekje werd niet, zoals in veel werk van tijdgenoten, het leven op het platteland verheerlijkt en ook was er geen plaats voor godsdienstige of zedelijke mijmeringen. White benaderde de natuur op een nieuwe manier. Hij beschreef een natuur die los stond van de mens, en omdat deze losstond kon hij een nieuwe relatie met de natuur aangaan. Thijssse vond in *The natural history..* wat hij noemde de grondslag voor *de studie van planten en dieren in de vrije natuur*¹⁶. Hij waardeerde vooral de nauwgezette wijze waarop White de onderlinge afhankelijkheid van vogels, insekten en planten beschreef. Thijssse ontdekte, of misschien beter herkende, bij Burroughs en White het nauwgezet waarnemen als begin van de natuurstudie.

Niet alleen buitenlanders hebben een belangrijke rol bij zijn vorming gespeeld. Al vroeg ontdekte hij het werk van de Haarlemse botanicus en directeur van het Koloniaal Museum, Frederik Willem van Eeden (figuur 4).

FIGUUR 3. Dr. C. Kerbert (1849-1927).

Vanaf 1854 had Van Eeden in het tijdschrift *Album der Natuur* over zijn botanische zwerftochten door de bossen en duinen rond zijn woonplaats en ook daarbuiten, geschreven. Het zijn romantische verhandelingen over het landschap afgewisseld met beschrijvingen en opsommingen van planten die hij daar aantrof. Thijssse schreef over Van Eedens invloed: *Wij mogen wel zeggen dat van Eeden ons geleerd heeft, het genot van het wandelen te veredelen door belangstelling voor plantenwereld en de landschapsvormen*¹⁷.

In zijn jeugd heeft hij de verschillende Nederlandse landschappen leren waarderen, zoals de graslanden, de heide, de rivieren, plassen en moerassen. Dit werd toen vrije natuur genoemd, maar het was cultuurlandschap, mede ontstaan door ingrijpen van de mens. Dit was de 'natuur' die hij aantrof op zijn zwerftochten rond Amsterdam. Het was ook de natuur zoals hij die herkende op de landschappen van de schilders van de Haagse School.

In het laatste kwart van de negentiende eeuw werd het Nederlandse landschap herontdekt. De herontdekking vond, enigszins vereenvoudigd gesteld, plaats langs een omweg, namelijk onder invloed van de Franse landschapsschilders van Barbizon, die op een nieuwe manier 'naar de natuur' schilderden en daarbij vooral de Hollandse zeventiende-eeuwse meesters als voorbeeld namen. In de jaren tachtig ontstond in Nederland een nieuwe visie op het landschap waaruit stedelijke elementen geweerd werden. Door de groei van de steden en de komst van grote fabrieken werd de harmonie tussen de stad en het omringende platteland, die zo kenmerkend

FIGUUR 4. F.W. van Eeden (1829-1901).

was voor Holland en die was vastgelegd in de zeventiende eeuwse landschapsschilderkunst, verbroken. De schilders werden gedwongen uit te wijken naar andere gebieden, waaronder het Gooi, waar De Larense School ontstond¹⁸, het Utrechts en Hollands plassengebied en de Drentse heide. Daar schilderden ze toekomstige natuurmonumenten. De rand van de stad was niet langer een geschikte plek om te schilderen.

Men ging ook op een andere manier naar het landschap kijken. Door de komst van de fiets werd het maken van tochtjes door de hogere klasse een geliefde bezigheid en die wensden op hun tochten geen beeldverstorende elementen zoals arbeiderswijken en fabrieken. Aan hun wensen werd onder andere tegemoet gekomen door de Algemeen Nederlandse Wielrijders Bond (opgericht in 1883) die informatie gaf over fietsroutes. Ook in buitenlandse reisgidsen werd nadruk gelegd op het bijzondere Hollandse landschaps- en stedenschoon.

Ook Thijssse keek met de ogen van landschapsschilders naar het, wat hij noemde, *typische Hollandsche landschap* zoals hij dat aantrof op zijn wandelingen door het polderland ten Zuiden van Amsterdam. Letterlijk leerde hij met de ogen van een kunstschilder kijken, want hij schreef in het voorwoord bij *Natuurleven in en om Amsterdam* (1939) dat hij lange wandelingen maakte met een kunstschilder: *een niet erg beroemde maar ik ben er nog altijd dankbaar voor, dat ik mee mocht om op lange wandelingen te schetsen...* Thijssse was ook een groot liefhebber van de landschapsschilders: *We hadden er aardigheid aan om in het Rijksmuseum 'onze' landschappen op te spo-*

ren bij Gabriël, Poggenbeek, Weissenbruch, de Marissen, Mauve en Roelofs. Zij herleven thans onder den titel van "vergeten meesters van de negentiende eeuw", maar voor ons waren ze altijd hooggewaardeerde tijdgenoten. Dit was allemaal voordat ik naar Texel vertrok¹⁹. Met 'ons' verwees hij niet alleen naar het typisch Hollandse van het landschap, maar ook naar de serie over de levensgemeenschappen van plant en dier die hij schreef met Eli Heimans waarin het rietland, sloot en plas, heide, duin en bos beschreven werden.

THIJSSSE OP TEXEL

In 1883 behaalde Thijssse zijn acte van bekwaamheid als onderwijzer en werd onderwijzer, eerst op een lagere school en vanaf 1889 aan de Leerschool, die verbonden was aan de Gemeentelijke Kweekschool. De leerschool diende als overbrugging tussen de lagere school en de kweekschool. Na afloop van de lagere school konden de kinderen die verder wilden leren nog twee jaar vervolgonderwijs krijgen. De kwekelingen konden er praktijkervaring opdoen. Omdat dit maar een gedeeltelijke betrekking was, zocht Thijssse naar ander werk en solliciteerde naar Wormerveer, de Nederlandse school van St. Petersburg (Rusland) en naar Den Burg. Uit het onderwijsarchief van Den Burg blijkt dat hij pas later meedeed aan de sollicitatie. De kandidaten moesten een aantal proeven van bekwaamheid afleggen, waaronder een proefles. Thijssse gaf een proefles over de Oostindische Compagnie, die met een 9 werd beoordeeld en vooral op grond hiervan werd hij als eerste kandidaat voorgedragen.

Van 1 februari 1890 tot 1 september 1892 zou hij op Texel werken als hoofd van de Fransche School (Uitgebreid Lager Onderwijs). Zijn korte verblijf op Texel is van beslissende betekenis geweest. Bij zijn collega's was Texel alleen bekend als *schapeneiland*, maar Thijssse was al voor zijn aankomst goed geïnformeerd over de plantenwereld. Thijssse kende het eiland uit *Onkruid* van Van Eeden (1886), waarin deze zijn botanische zwerftochten door Nederland en ook zijn verblijf op dit *Isola-bella* beschreef²⁰.

Bij zijn vertrek uit Amsterdam kreeg Thijssse van zijn vriend en oud-leraar Kerbert De plantengroei der Noordzee-eilanden (1870), een plantengeografische studie geschreven door Francis Holkema, als afscheidsgeschenk mee:

Onder het lezen van dat boekje werden mijn ogen groter en groter, want wat daarin staat.. is wel geschikt om een vierentwintigjarige natuurvriend in geestdrift te doen ontsteken en te vervullen met ongeduld, schreef hij in het Verkade-album Texel (1927).

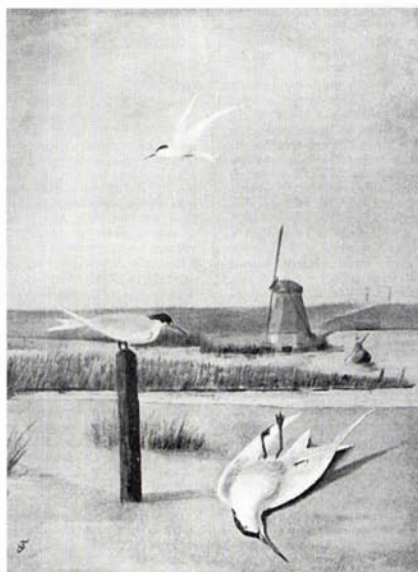
Niet alleen over de plantenwereld, maar ook over de vogelwereld van het eiland verbaasde hij zich (figuur 5). Hij voelde er zich, zoals hij schreef in *Het Vogeljaar* (1904), geplaatst temidden van een overweldigende *vogelrijkdom*. Het eerste hoofdstuk van *Het intieme leven der vogels* (1906), waarin het leven van de meeuwen en sterntjes rond hun broedplaatsen in de polder Het Noorden wordt beschreven, geeft daar een goede indruk van de massaliteit. Zijn leerlingen, die zeer bedreven waren in het zoeken naar vogelnesten en het rapen van eieren, leerden hem de kneepjes van 'het vak' en wezen hem de belangrijkste broedplaatsen. In die periode was het rapen van eieren en het vangen en verkopen van vogels voor de vissers en boeren een belangrijke, en in tijden van crisis bijna noodzakelijke bijverdienste. In de nacht lokten de vissers op de schorren de vogels met een licht naar hun staande netten. Vooral sterntjes werden bij honderden gevangen en naar modehuizen verzonden om verwerkt te worden tot versiering op damesschoeden. Door het aanleggen van een schoolverzameling probeerde Thijssse de eierverzamelers van zijn leerlingen in goede banen te leiden, en een paar keer per jaar mochten ook de vaders en moeders de collectie komen bekijken. Hier zien we Thijssse aan het werk als een

'echte' volksonderwijzer voor wie het werk ook buiten de schoolmuren doorging.

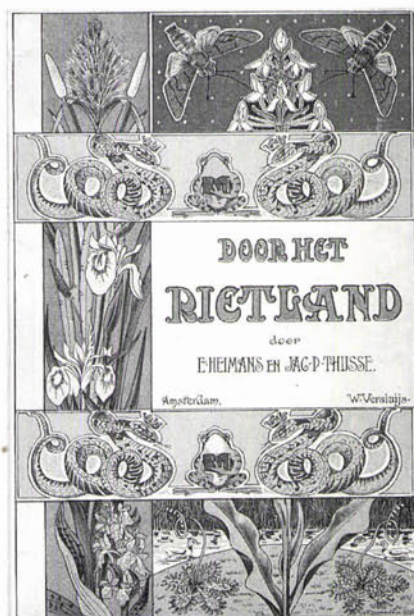
Op Texel raakte hij geboeid door de studie van het gedrag van de vogels of het *intieme leven der vogels* zoals hij dat noemde: *De dode vogel is vlijtig genoeg bestudeerd... maar hoe de vogel zijn dag doorbrengt, hoe hij zich gedraagt in verschillende levensomstandigheden... daarvan is nog weinig bekend*²¹. Ook hier had hij weer een buitenlands voorbeeld in de Duitse zeeschilder Heinrich Gätke en zijn boek *Die Vogelwarte Helgoland* (1890). Gätke had vijftig jaar aantekeningen gemaakt over de vogels die tijdens de vogeltrek het Oostfriesse waddeneiland hadden aangedaan. Hij was zo geboeid door de vogeltrek dat hij zijn pensel verruilde voor de buks en een, wat Thijssse noemde, *wetenschappelijk jager* werd.

Texel, dat net als Helgoland op de vogeltrekroute ligt, werd in die periode al bezocht door Engelse ornithologen. Zij zochten er naar vogels die in Engeland als broedvogel uitgestorven waren, zoals de typische vogels van moeras en plas: de Lepelaar, Purperreiger en Kluut.

Tijdens zijn eerste zomer op Texel ontmoette Thijssse een Engels gezelschap, waarvan de broers Charles en Henry Candler deel uitmaakten. Ze waren op Texel op zoek naar de Kluut, een vogel die vanaf 1825 in Engeland niet meer broedend was aangetroffen. Per koets hadden ze het hele eiland afgereisd, op zoek naar mogelijke broedplaatsen. Na een dag vruchteloos zoeken maakten ze kennis met de hoofdonderwijzer, die hen de volgende morgen om half zes ophaalde en meenam

FIGUUR 5. Kleinste stern (tekening Jac.P. Thijssse uit 'Een week in een vogelparadijs', *De Levende Natuur*, jrg.1, afl.4, juni 1896, p.60).

FIGUUR 6. *Door het Rietland* (1896).

naar een moerassig gebiedje net buiten Den Burg waar Kluten broedden. Uit deze ontmoeting ontstond een briefwisseling, die deels gepubliceerd werd in het Engelse tijdschrift *Hardwicke's Science Gossip*, een veelgelezen populair natuurwetenschappelijk tijdschrift. Thijssse voorzag hen op hun verzoek van een lijst van broedvogels die hij in zijn eerste jaar op Texel had aangetroffen. Ongevraagd voorzag hij hen ook van eieren. Door de lijst werden ook andere Engelsen aangetrokken, waaronder de Londense amateur-ornitholoog J. Young, werkzaam als klerk bij het oorlogsministerie, die in de zomer van 1891 Thijssse opzocht en in 1893 met Thijssse een boottocht maakte op het Naardermeer op zoek naar Baardmezen, een tocht die Thijssse beschreef in *Door het rietland* (1896) (figuur 6).

Met de Engelsen sprak Thijssse natuurlijk ook over het in Engeland zeer actuele thema van de natuurbescherming. In Engeland was men hier veel verder mee dan in Nederland. In 1869 was in Engeland al de eerste wet tot stand gekomen waarin in het wild levende vogels beschermd werden, een wet die mede op aandrang van amateur-vogelaars tot stand gekomen was. In Engeland werd de 'sportieve jacht' steeds meer omstreden en in toenemende mate werden geweren ingeruild voor verrekijkers en later ook camera's. Ongetwijfeld zullen deze zaken onderwerp van gesprek geweest zijn. Thijssse spreekt in ieder geval over *het onvermijdelijke aardrijkskundige en natuurhistorische afscheidsgesprek*. In hoeverre Thijssse beïnvloed is door de Engelsen is niet precies te zeggen, maar wel is zeker dat Thijssse zich door zijn Engelse contacten bewust werd van het bestaan van bijzondere vogelsoorten, die in Engeland als gevolg van cultuuringrepen, bejaging en verzameldrift verdwenen waren. Het besef dat de nog bestaande broedplaatsen van deze vogels beschermd moesten worden, lag duidelijk ten grondslag aan Thijssse's verzet tegen de plannen van de gemeente Amsterdam om het Naardermeer als vuilstort te gaan gebruiken.

TERUG IN AMSTERDAM

In de zomer van 1891 trouwde Thijssse met Helena Bosch (1867-1938), net als hij oudkwekeling, zij was twee jaar na Thijssse aan de kweekschool begonnen. In hun verlovingstijd

FIGUUR 7. Thijssse als onderwijzer in 1894.

reisde Thijssse heen en weer tussen Den Burg en Amsterdam. Na hun huwelijk woonden ze nog een korte tijd in Den Burg, maar zijn vrouw, een geboren Amsterdamse, kon er maar moeilijk wennen.

Thijssse werd in Amsterdam hoofd van de school aan de Passeerdersgracht (figuur 7 en 8), aan de rand van de Jordaan. Met een collega van de school, het latere eerste-kamerlid Frans Ossendorp, maakte hij plannen voor een schoolkaart voor Amsterdam. Ze vonden dat de bestaande stafkaarten te weinig gedetailleerd waren en te veel fouten bevatten en daarom maten ze alles opnieuw op. Ook de plassen moesten opgemeten worden en omdat Ossendorp niet kon zwemmen bond Thijssse een touw om het middel met knopen om de meter.

Ook het Naardermeer werd door hen in 1894 opgemeten. Thijssse kreeg van de toenmalige eigenaar Jhr. Rutgers van Rozenburg toestemming om vrij op en rond het meer rond te zwerven.

In Amsterdam kwam Thijssse terecht in een kring van vooruitstrevende onderwijzers die lid waren van het Nederlands Onderwijzers Genootschap. Met elkaar spraken ze over mogelijkheden om het onderwijs te vernieuwen. Tot deze groep behoorden onder andere C. Vrij, S.A. Abramsz, C.F.A. Zernike, Jan Ligthart, later bekend geworden als de Jordaan-pedagoog, en de uit Zwolle afkomstige Eli Heimans. In het onderwijs werd te veel nadruk gelegd op kennis en gehoorzaamheid. Ze vonden dat de leervakken beter op

FIGUUR 8. Thijssse als onderwijzer in 1895.

elkaar moesten aansluiten en pleitten daarbij voor 'concentratie' van de leerstof. *Opnieuw ontdekte men... dat men bij het onderwijs aanhoudend moet blijven van het begin tot het al te vroege einde*²² schreef Thijssse over het pedagogisch reveil van omstreeks 1890. Het onderwijs moest beginnen met het waarnemen van de directe leefomgeving van het kind, of zoals Heimans (figuur 9) schreef: *Grondige kennis, verkregen door waarneming, van wat te zien en op te merken valt in de woonplaats en de omgeving, wordt het grondvlak voor al het verder weten en willen*. In het verlengde daarvan werd ook gepleit voor de invoering van schoolwandelingen, waarmee vanaf eind jaren tachtig proeven genomen werden. De schoolwandelingen moesten *ervaringsvoorstellingen*²³ leveren, zoals het schoolhoofd H. Douma (figuur 10) schreef. In 1893 werd door de Vereniging van Hoofden der Openbare Lagere Scholen bij de wethouder een verzoek ingediend om de wandelingen in het leerplan te mogen opnemen. Dit verzoek werd toegestaan en de schoolwandelingen werden een onderdeel van het *aardrijkskundig onderwijs*.

Thijssse was op Texel al vaak met de klas erop uit geweest: *Dat ging met zo'n klein schooltje voortreffelijk en het eiland bood in allerlei opzichten een overrijk onderwijsmateriaal*²⁴. In Amsterdam maakte hij als 'ambulant' hoofd, dat wil zeggen zonder een vaste klas, ook schoolwandelingen. Korte wandelingen naar het Vondelpark, het Willemspark en het Rijksmuseum. Rond 1895 broedden er in het Wil-

FIGUUR 9. Eli Heimans (1861-1914).

lemspark twee jaar achtereen Nachtegalen: Zo konden dan onze leerlingen uit de achterbuurten werkelijk die vogels horen en zien die ze reeds "kenden" uit hun leeslesjes en "liedjes"²⁵. Hij maakte ook lange wandelingen in zuidelijke richting langs de Amstelveensche weg, de Koenenkade en het Sloterjaagpad, en in oostelijke richting naar de Zeeburg en langs de Zeeburgerdijk naar Muiderberg. Vooral voor oudere kinderen waren de schoolwandelingen volgens Thijssse zeer geschikt: Ze zijn twaalf, dertien jaar oud, de droomerige kinderleeftijd loopt ten einde en met groote vragende

blikken zien ze rond in de wereld die zich voor hen begint te openbaren²⁶.

DE SAMENWERKING MET HEIMANS EN STEENHUIZEN

In Amsterdam leerde Thijssse, na zijn Texelse periode, twee mensen kennen met wie hij lange tijd zou samenwerken, namelijk Eli Heimans (1861-1914), evenals Thijssse schoolhoofd, en Paul Steenhuizen (1870-1940), preparateur van Artis.

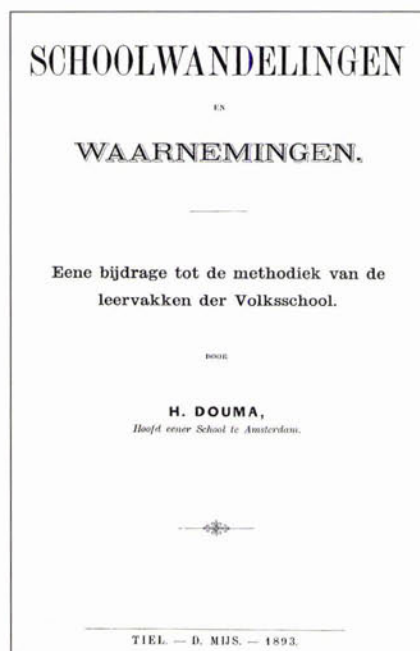
In het najaar van 1893 raakten Heimans en Thijssse na afloop van een pedagogische vergadering met elkaar in gesprek. Ze moeten elkaar al eerder gezien of gesproken hebben. Heimans had in 1893 *De Levende Natuur - Handleiding bij het onderwijs in de kennis van planten en dieren op de lagere school, in het bijzonder voor groote steden* geschreven (figuur 11). Een toegepaste schoolwandeling waarvoor het Amsterdamse Sarphatipark model had gestaan. In onderwijsbladen had het zeer goede kritieken gekregen en ook Thijssse had het met veel interesse gelezen. Misschien heeft Thijssse hem wel met een klas aan het werk gezien in het Sarphatipark, want hij woonde toen aan de rand van het park. Na afloop van de vergadering vroeg Thijssse hem: *waarom laat je op dat parkboekje geen boekjes van buiten volgen*, waarop Heimans hem antwoordde *laat ons dat samen doen*. Ook Heimans had een buitenlands voorbeeld, name-

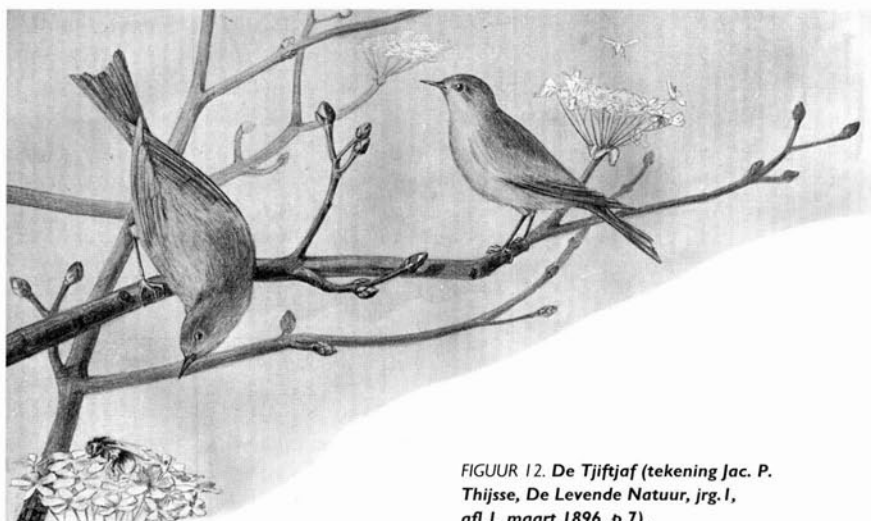
lijk *Der Dorfteich als Lebensgemeinschaft* (1885) van de Duitse onderwijzer Fr. Junge²⁷. Heimans nam van Junge het begrip levensgemeenschap over. De natuur was voor Heimans geen bonte verwarde massa, maar planten en dieren moesten gezien worden als delen van een geheel, die voor en door elkander bestaan en vergaan. Heimans noemde dit de wet van de organische harmonie. Doordat de leerling zou inzien dat het de eenheid van de natuur is, die haar leven en voortbestaan waarborgt, zal hij door vergelijking de gevolgtrekking leren maken, dat het in de menselijke samenleving niet anders kan zijn²⁸. Heimans legde dus een direct verband tussen de omgang met de natuur en de omgang met de mensen. Het natuuronderwijs had in Heimans' visie een duidelijke 'zedelijke' doelstelling, die gekoppeld was aan een maatschappij-opvatting waarin zowel voor het sociaal-darwinisme als voor het socialisme geen plaats was. Tegenover het recht van de sterkste stelde hij dat het samenleven, of zoals hij het noemde de eenheid van de natuur, het belangrijkste was. Tegenover de massa benadrukte hij het belang van het individu: *Ik heb beproefd, met omzichtigheid en ieders aanleg in 't oog houdende, de massa op te trekken, maar die is te log. 't Lukte alleen bij uitzondering*²⁹. Niet het vergroten van kennis over de natuur was zijn belangrijkste doel, maar: *de kinderen belangstelling en eerbied in te boezemen voor al wat de planten en dierenwereld op te merken geeft; hen wakker en warm te maken voor de natuur*. Hij redeneerde: *wanneer men kinderen aanzet om met liefderijke zorgvuldigheid planten en dieren groot te kweken dan heeft men een middel in handen om hen te brengen tot latere welwillendheid tegenover mensen; een welwillendheid die voortkomt uit het medegevoel, dit is het medelijden en meeverblijden, dat zich uit in daden van liefde*³⁰.

Ook Thijssse legde een direct verband tussen natuurliefde en mensenliefde. Hij noemde de natuurstudie de sleutel tot alles: *Zij die leven voor wat groeit, bloeit, vliegt, kruipt, ademt, moeten wel beter en rijker worden. Zij krijgen belangstelling voor muziek, schilderkunst, beeldhouwen, godsdienst. Groeien zelf. Worden beter*³¹.

FIGUUR 10. Voorblad 'Schoolwandelingen en waarnemingen' (1893) door H. Douma.

FIGUUR 11. Voorblad 'De Levende Natuur. Handleiding bij het onderwijs in de kennis van planten en dieren op de lagere school' (1892) door E. Heimans.

FIGUUR 12. De Tjiftjaf (tekening Jac. P. Thijssse, *De Levende Natuur*, jrg. 1, afl. 1. maart 1896, p. 7).

THIJSSSE OVER JACHT EN VOGEL-BESCHERMING

Eind 1893 schreef Heimans aan zijn uitgever, W. Versluys, dat het eerste boekje over de levensgemeenschappen *Van vlinders, bloemen en vogels* (1894) af was: het eerste boek van een serie werkjes waarin de natuurhistorische stof wordt uitgewerkt, volgens de beginselen door mij aangeven in *De Levende Natuur*. Hoofdzakelijk erin is: een voor kinderen interessant gemaakte biologie van de meest bekende inlandsche planten en dieren³². Hun aanpak bij de volgende deeltjes was steeds dezelfde: een aantal kenmerkende planten en dieren van een levensgemeenschap werden eruit gelicht en in onderling verband met elkaar beschreven.

Naast het begrip levensgemeenschap introduceerden zij een ander begrip: natuursport. In het voorwoord van *Van vlinders, bloemen en vogels* (1894) spreken ze de hoop uit dat ook in ons land, evenals in Engeland reeds het geval is, de natuursport tot een druk beoefende tak van sport wordt. Als voorbeelden noemen ze het kweken van bloemen en vogels, het vangen van vlinders en kevers en het inrichten van een aquarium en terrarium. Een rechtstreeks verband tussen natuursport en natuurbescherming werd door hen toen nog niet gelegd. Over natuurbescherming werd toen nog nauwelijks gesproken.

Voor al het tweede boekje *In Sloot en Plas* (1895) werd een groot succes en naar aanleiding van de vele reacties besloten ze een eigen tijdschrift te beginnen, *De Levende Natuur*, dat in maart 1896 voor het eerst verscheen. We konden ons niet roeren door gebrek aan ruimte schreef Thijssse. Het initiatief voor

het tijdschrift kwam van Heimans. Samen met Thijssse en Jaspers maakte hij het eerste nummer. Heimans besprak het sneeuwklukje, Jaspers het speenkruid en Thijssse de tjiftjaf (figuur 12).

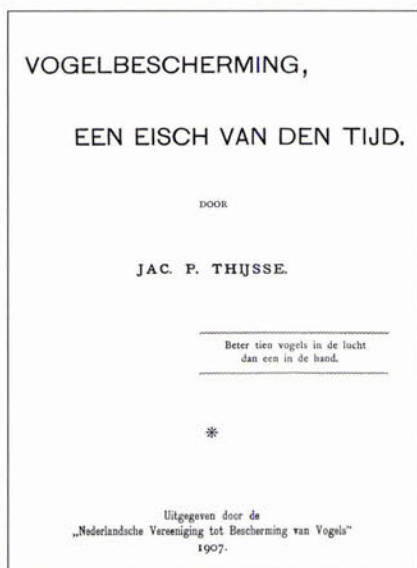
Uit de ingezonden brieven in de eerste nummers blijkt dat er over heel Nederland verspreid mensen zich met de natuurstudie bezighielden. Het tijdschrift werd een groot succes. Binnen drie maanden waren er al ongeveer 1000 abonnees, daarna groeide het ledental nog maar langzaam³³. Het voorzag duidelijk in een behoefte bij een kleine groep natuurvrienden. Naast hun serie over de levensgemeenschappen, verschenen *De Geïllustreerde Flora* (1899) en het *Wandelboekje* (1900), die beide tot doel hadden het natuuronderzoek voor schoolkinderen en andere belangstellenden gemakkelijker te maken.

Pas rond 1900 werd in *De Levende Natuur* voor het eerst gesproken over de bescherming van planten en dieren. In het derde nummer van de eerste jaargang waarschuwde Thijssse al tegen de verzameldrift van natuurvrienden die het verdwijnen van alle zeldzame planten uit de omgeving van de steden tot gevolg had. Thijssse's argumenten waren vooral praktisch: met schrik zien we de tijd naderen, dat er in de buurt van groote steden niets anders meer te vinden zal zijn, dan gras en madeliefjes en brandnetels, en zeer zou het ons spijten indien wij door de uitgave van dit tijdschrift de ondergang van eenige Nederlandsche plantensoorten zouden teweegbrengen of verhaasten³⁴.

Ook ten aanzien van de bescherming van dieren gebruikte Thijssse vooral praktische argumenten. Hoewel hij al tijdens zijn Texelse jaren een afkeer voelde van de slaughter die onder vogels werd aangericht tijdens de vo-

geltrek, verzette hij zich niet tegen de jacht. Hij dacht toen nog als een echte verzamelaar, de titel van zijn tweede artikel in *Hardwicke's Science Gossip* geeft dit al aan: *Collecting grounds*. Thijssse hielp de Engelse ornithologen ook ongevraagd aan materiaal, waaronder eieren en nesten, voor hun collecties. De Engelsen kwamen hier niet alleen om naar vogels te kijken, maar namen ook nesten, eieren en jongen mee voor hun verzamelingen. Dat niet iedereen hier gelukkig mee was, stipte Thijssse aan in *Science Gossip*, maar hij voegde er direct aan toe dat er geen zeldzame soorten met uitroeiing bedreigd werden. Zijn tolerante houding veranderde toen hij enkele jaren later niet zonder bezorgdheid moest vaststellen dat het verzamelen onder vogelvrienden sterk was toegenomen.

In Amsterdam werkte Thijssse vanaf 1894 samen met Paul Steenhuizen, preparateur van Artis. Kerbert introduceerde hem bij Heimans en Thijssse. Steenhuizen was voor Artis begonnen met het samenstellen van vogelgroepen, de *Fauna Neerlandicae*. Opgezette vogels, eieren, nesten en jonge vogels werden gerangschikt in een nagebootste omgeving. Voor zijn vogelgroepen maakte hij regelmatig 'expedities', onder andere naar Texel. In de eerste jaargangen van *De Levende Natuur* werd een vervolgverhaal opgenomen over een expeditie naar Texel, *Een week in een vogelparadijs*, waarin Thijssse als leider van de expeditie verslag uitbracht. Het verslag gaf aanleiding tot een kleine discussie over vogelbescherming. In een ingezonden brief, ondertekend door *De vogeltjes van bosch en beemd*, werd ernstig bezwaar gemaakt tegen het geweer en de instrumenten voor het ontleden van vogels, die onderdeel uitmaakten van de bagage. *Spaar ons die vriendschap* schreven ze. In een naschrift wees Thijssse erop dat de vogels veel meer te lijden hebben van onbedachte jongens, wrede kooplieden en dames die mooi veren dragen dan van de wetenschap waaraan af en toe een geweer te pas moet komen. Op Texel liet hij zich, zo schreef hij, geen twee keer noodigen toen hem werd aangeboden ook een vogel te schieten voor de verzameling. Hij meende dat de wetenschappelijke verzamelingen een belangrijke rol speelden bij de volksoopvoeding. De diorama's van Steenhuizen verhoogden volgens Thijssse de belangstelling voor de landschappen en de bewoners ervan, en in het verlengde daarvan ook de wens ze te behouden. Volksoopvoeding en natuurbescherming waren voor hem op deze wijze onlosmakelijk verbonden. Wanneer de mensen de vo-

FIGUUR 13. Titelblad 'Vogelbescherming, een eisch van den tijd' (1907) door Jac.P. Thijssse.

gels slechts kenden dan zouden zij ze liefhebben en bewonderen.. was zijn stelling. Daarom zag hij de 'wetenschappelijke jagers' niet direct als vijanden van de vogels. Katten, kinderen en de mode waren hun grootste vijanden. Maar niet alleen tegenover de 'wetenschappelijke' maar ook tegenover de 'sportieve' jacht was hij tolerant: *hoe meer ik met jagers omga, hoe meer ik versterkt wordt in de meening, dat zij kunnen behooren tot de beste beschermers van planten en dieren.* Hij lichtte dit toe met de stelling dat jachtgebieden de mooiste natuurgebieden zijn: *Voor ieder stuk wild, dat in 't najaar moge vallen onder het "moordend lood" hebben er tien andere den hele zomer door een onbezorgd bestaan*³⁵. Ook vogels mochten, waarvan er te veel van kwamen, zoals op sommige plaatsen eenden en Aalscholvers, volgens Thijssse afgeschoten worden: *Ik zou ze niet gaarne missen, maar er kunnen er ook te veel komen en dan moeten we ingrijpen.* Hij zegt zonder gewetensbezwaar op een zomeravond in een greppel te willen plaatsnemen om met een dubbelloop de overlast bezorgende dieren af te schieten.

Zijn houding ten opzichte van de jacht stond in scherp contrast met zijn lyrische uitspraken over de vogels. In een rede op de eerste vergadering van de Nederlands Ornithologische Vereniging (1901) bepleitte hij een nieuwe manier van naar vogels kijken. Hij stelde dat het *haast belachelijk* is te spreken over het nut of de schade van vogels, waarschijnlijk verwees hij hier naar de *Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor landbouw en houtteelt van 1880*. Volgens Thijssse waren de vogels

geen dienaren of medearbeiders, maar medeschepselen.. die in enkele opzichten - ook moreel - een trap van volmaaktheid hebben bereikt, waar wij met bewondering naar opzien³⁶. Dit is de Thijssse die we liever aan het woord horen.

Ongemeen fel was hij in zijn geschriften tegen het uithalen van nesten door kinderen. Nestverstoorders moesten vogelbeschermers worden en voor voorlichting en onderwijs zag hij daarom een belangrijke taak weggelegd: *zonder opvoeding heeft wetgeving toch niets meende hij.* In *Vogelbescherming, een eisch van den tijd* (1907) (figuur 13) beschreef hij hoe hij een jonge nestuithaler uit de sloot gevist had, die een winterkoningnest had willen uithalen: *Hij was niet ouder dan vier jaar en staat mij met zijn witte haar en witte wenkbrauwen nog altijd voor den geest als het kleine oerduiveltje van de nestuithalderij*³⁷. Daarnaast keerde hij zich ook tegen de vogelverenmode waarvoor duizenden sterntjes werden gevangen en gedood voor de ateliers van Parijs. Hij was ook betrokken bij de totstandkoming van de Vogelwet van 1912 waarin alle in het wild levende vogels wettelijk beschermd werden, met uitzondering van soorten die bij Algemene Maatregel van Bestuur als schadelijk werden aangewezen.

Ook binnen de Nederlandse Ornithologische Vereniging bepleitte Thijssse de bescherming van de broedplaatsen van de zeldzame moerasvogels. Hij pleitte bijvoorbeeld al in 1901 binnen de N.O.V. voor de aankoop van het Naardermeer, maar dit werd toen afgewezen als een *hersenschimmig plan*. Later, in 1904, toen het Naardermeer een vuilstort dreigde te worden, bepleitte Thijssse de zaak opnieuw. In zijn natuurcolumn in het Algemeen Handelsblad pleitte hij voor het behoud van het Naardermeer voor het belang van wetenschap en poëzie en wees daarbij op het 'nut' van de vogels voor de landbouw en het belang van de vogels voor de levensvreugde van de mens, en voor de wetenschap³⁸. Thijssse gebruikte dus zowel praktische, namelijk het nut voor de landbouw, als ideële argumenten, het belang van de vogels voor het menselijk levensgeluk en voor de wetenschap.

SLOT

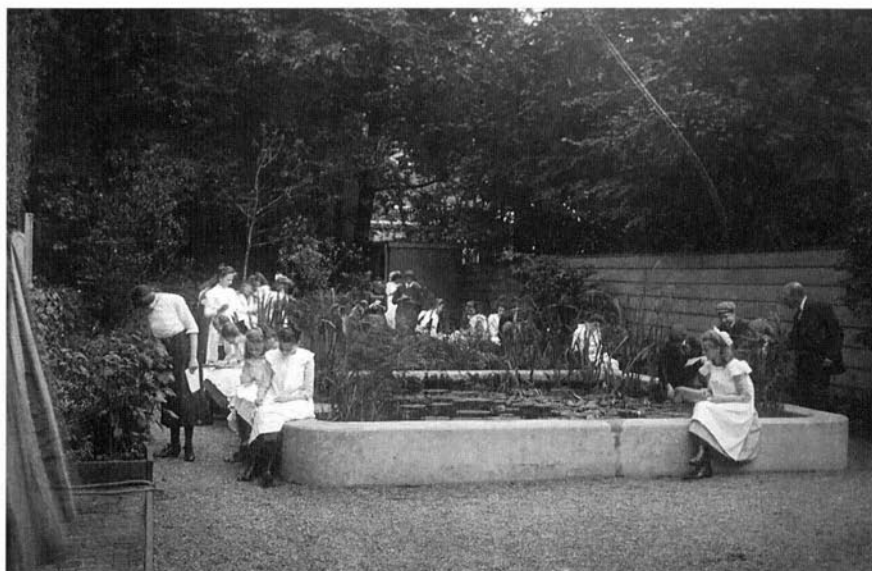
Hoe zijn beide opvattingen met elkaar in overeenstemming te brengen? Hier moet de ondertitel van deze bijdrage weer in gedach-

ten gehaald worden: Thijssse als veldbioloog en Thijssse als volksoepvoeder. Thijssse als veldbioloog hield zich bezig met de natuur- en vogelstudie, de studie van het intieme leven der vogels. Een wereld waarin hij zich kon vereenzelvigen met de vogels. Een wereld waarin hij de mensenwereld kon bekijken vanuit het standpunt van de vogel, vandaar de titel: *Ook den vogel moet leeren omgaan met de mens*. Thijssse deed deze uitspraak in zijn vaste rubriek in het Algemeen Handelsblad waarin hij aan tuinbezitters praktische wenken gaf voor de inrichting van hun tuinen met *vogelboschjes*, dat wil zeggen voor vogels aantrekkelijke heesters³⁹. Ook de vogels moesten volgens Thijssse wennen aan de mensen die in het duingebied waren binnengedrongen en er villa's bouwden.

In het laatste kwart van de negentiende eeuw kwam de trek uit de stad op gang. Welgestelde inwoners van Amsterdam trokken weg uit de stad en vestigden zich vooral in het Gooi en Zuid-Kennemerland, waar op oude buitenplaatsen in bos en duin villaparken aangelegd werden voor de nieuwe stedelijke middenklasse. Thijssse werd november 1902 forens. Dagelijks reisde hij heen en weer tussen Bloemendaal en Amsterdam, waar hij vanaf januari 1902 als leraar verbonden was aan de Gemeentelijke Kweekschool (figuur 14). In het duingebied rond zijn nieuwe woonplaats zag hij de kaalslag in het duinbos. Rond 1900 was nog niet duidelijk waar deze trek naar buiten zou stoppen, maar Thijssse zag niet alleen de negatieve aspecten hiervan. De stichting van tuindorpen en de aanleg van volkstuinten noemde hij *reddingsmiddelen* voor de stedelingen, die in de snelgroeiende steden aan *ziel- en lichaamverwoestende invloeden* waren blootgesteld. Thijssse schreef erin te berusten dat de *vrije natuur* gaandeweg verdween en zag het daarom als een *troost* dat *zooveel mensen er genoeg in vinden brokjes natuur rondom hun woning te bewaren of na te bootsen...* Ook in dit opzicht was hij pragmatisch en gaf in zijn vaste rubriek adviezen over voor vogels geschikte struiken.

Thijssse was een man van de harmonie, of zoals Victor Westhoff hem omschreef: *de harmonie van zijn wezen, dat, hoezeer ook vertrouwd met de natuur, toch nooit de mens gering-schatte, dat noch de natuur, noch de mens suprematie toedacht, doch altijd naar verzoening streefde*⁴⁰.

Beide domeinen, natuur en de maatschappij, waren echter niet altijd met elkaar te verzoenen. Voor Thijssse stond de natuur in dienst

FIGUUR 14. Thijssse als leraar aan de Kweekschool te Amsterdam in 1905.

van de mens. Het menselijk belang stelde hij bijna altijd voorop, ook als dit ten koste ging van de natuur. De natuur was voor hem in de eerste plaats een domein van levensvreugde van de mens.

Thijssse kan het best omschreven worden als een pragmatisch idealist. Voor ons lijkt hij terugkijkend meer een pragmaticus, omdat hij de natuur vooral in 'dienst' van de mens zag. Voor tijdgenoten was hij vooral een idealist met 'hersenschimmen'. Hij wilde, in een periode waarin de natuur teruggedrongen werd en steeds verder van de mens kwam af te staan, de mens opvoeden tot participant in de levende natuur.

* Arie van Loon studeerde in september 1994 af aan de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit te Rotterdam op een doctoraalscriptie die als titel had 'De natuur als bondgenoot' en waarin de veranderende natuuropvattingen van F.W. van Eeden, Frederik van Eeden, Jac.P. Thijssse en Eli Heimans beschreven worden. Vanaf 1990 is Arie van Loon als vrijwilliger werkzaam bij de Heimans en Thijssse Stichting waar hij momenteel werkt aan een biografie van Jac.P. Thijssse.

NOTEN

- 1 Lezing gehouden te Maastricht op 7 december 1995 voor Kring Maastricht van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg.
- 2 Een groot Nederlander wordt vijf en zeventig, in: *Het Volk*, 15 juli 1940.
- 3 Jac.P. Thijssse, *Forens*, in: *Algemeen Handelsblad*, 22 november 1902.
- 4 Jac.P. Thijssse, *Over vogelbescherming en vogelstudie*, in: *Nederlandsche Ornithologische Vereniging, Verslagen en Mededeelingen*, no.1 (november 1904) p.34.
- 5 Jac.P. Thijssse, *Dierenbescherming*, in: *De Levende Natuur*, jrg.9, afl.5 (augustus 1904), p.108.
- 6 Jac.P. Thijssse, *Natuurgenot en platteland*, in: *De Levende Natuur*, jrg.41 (1937), p.319.
- 7 Jac.P. Thijssse, *Bonte wei, Bakkerij "De Ruyter" der firma*

Verkade & Comp., Zaandam, 1911, p.1.

- 8 Jac.P. Thijssse, *Waar Wij Wonen*, Verkade's Fabrieken Zaandam, 1937, p.30.
- 9 Dr. Jac.P. Thijssse, *Natuurbescherming en landschapsverzorging in Nederland*, Wereldbibliotheek N.V., Amsterdam, 1946, p.25.
- 10 Jac.P. Thijssse, *Uit de voorgeschiedenis van Natuurmonumenten*, in: *De Levende Natuur* jrg.35, afl.9 (1 januari 1931), p.276.
- 11 H.J. Horn Jr, 'De eerste kweek (1876-1877)', in: *Herdenking van het 50-jarig bestaan der Gemeentelijke Kweekschool voor onderwijzers en onderwijzeressen te Amsterdam*, Amsterdam, 1926.
- 12 Coenraad Kerbert (1849-1927) studeerde biologie te Amsterdam, Utrecht en Leiden en promoveerde in 1876 te Leipzig. Van 1878 tot 1890 was hij leraar Plant- en dierkunde aan de gemeentelijke Kweekschool. Vanaf 1885 was hij lector in de zoölogie aan de universiteit en hoofdconservator van het aquarium van Artis en van 1890 tot 1927 was hij directeur van Artis.
- 13 Jac.P. Thijssse, *Natuurboeken*, in: *Algemeen Handelsblad*, 14 november 1903.
- 14 In lyrische bewoordingen schreef Thijssse over de zang van de Fitis: "een liedje, dat ieder voorjaar ons hart doet opspringen van vreugde, ineenkrimpen van weemoed, onbeschrijfelijk lieflijk, aandoenlijk, vol droevige berusting" (*De Levende Natuur*, jrg.2, afl.2 (april 1897), p.22).
- 15 Jac.P. Thijssse, John Burroughs, in: *De Amsterdammer*, no.2287 (23 april 1921), p.5.
- 16 Jac.P. Thijssse, Gilbert White, in: *Algemeen Handelsblad*, 12 november 1904.
- 17 Dr. Jac.P. Thijssse, *Levensbericht van E. Heimans*, in: *De levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1928-1929*, E.J. Brill, Leiden, 1929, p.3.
- 18 Zie: Lien Heyting, *De wereld in een dorp*, Schilders, schrijvers en wereldverbeteraars in Laren en Blaricum 1880-1920, Meulenhoff, Amsterdam, 1994.
- 19 Jac.P. Thijssse, Een woord vooraf, in: F. Koster, *Natuurleven in en om Amsterdam*, Scheltema & Holkema, Amsterdam, 1939.
- 20 F.W. van Eeden, 'Tessel', in: *Onkruid (1886)* (Eerder verschenen in *Album der Natuur*, jrg. 1868).
- 21 Jac.P. Thijssse en R. Tepe, *Het intieme leven der vogels*, Vincent Loosjes, Haarlem, 1906.
- 22 Thijssse, *Levensbericht E. Heimans*, p.5.
- 23 H. Douma, *Schoolwandelingen en waarnemingen*. Een bijdrage tot de methodiek van de leervakken der Volksschool. D. Mijss, Tiel, 1893 (1893).
- 24 Thijssse, *Levensbericht van E. Heimans*, p.6.

25 Thijssse, *Natuurbescherming en landschapsverzorging*, p.91.

26 Jac.P. Thijssse, Een bezoek aan het Rijksmuseum, in: *Oud en Nieuw*, jrg.1 (1897), p.83.

27 Fr. Junge (1832-1905) ontleende het begrip *Lebensgemeinschaft* aan het werk van de Duitse bioloog Möbius, die de leer van de levensgemeenschappen of biocoënosen introduceerde. Het boek van Junge gaf een nieuwe richting aan het onderwijs, waarin niet de systematiek maar de oecologie het uitgangspunt was. Planten en dieren werden niet afzonderlijk, maar in onderlinge samenhang behandeld.

28 E. Heimans, *Natuurlijke historie*, in: *Oud en Nieuw*, jrg.1 (1896), p.65.

29 E. Heimans, *Studie van een kinder karakter*, in: *Oud en Nieuw*, jrg.2 (1897), p.231.

30 E. Heimans, *Natuurlijke Historie*, p.65.

31 *Haarlems Dagblad*, 25 juli 1935.

32 Brief E. Heimans aan W. Versluys d.d. 22 februari 1894. Heimans-collectie, Heimans en Thijssse Stichting.

33 Marga Coesl, *Zinkvooltjes en zoetwaterwieren*, J. Heimans (1889-1978) *Natuurstudie en natuurbescherming in Nederland*, Verloren, Hilversum 1993, p. 22.

34 Jac.P. Thijssse, *De Slangewortel (Calla palustris)*, in: *De Levende Natuur*, jrg.1, afl.3 (mei 1896), p.46.

35 Jac.P. Thijssse, *Jacht en dierenbescherming*, in: *Algemeen Handelsblad*, 5 september 1903.

36 zie noot 3.

37 Dr. Jac.P. Thijssse, *De taak van vogelbescherming*, in: *Nederlandsche Vereeniging tot bescherming van vogels 1898-1923*, p.7.

38 Jac.P. Thijssse, *Het Naardermeer*, in: *Het Algemeen Handelsblad*, 3 december 1904.

39 Jac.P. Thijssse, *Vogelbescherming*, in: *Het Algemeen Handelsblad*, 9 september 1905.

40 Brief van V. Westhoff aan P.G. van Tienhoven d.d. 6 april 1945. Jac.P. Thijssse-collectie, Heimans en Thijssse Stichting (Brief werd geschreven n.a.v. het overlijden van Thijssse op 8 januari 1945).

SUMMARY

'BIRDS ALSO HAVE TO LEARN TO LIVE WITH PEOPLE'

Jac.P. Thijssse, a teacher by profession, was one of the founders of a minor natural history movement that arose at the end of the nineteenth century. The movement partly grew out of a pedagogic renewal that took place in the 1890s. Since teachers played a very important role in the natural history movement, the principles of the educational renewal also had an impact outside education. Thijssse influenced the movement in two important ways.

On the one hand, he was one of the first amateur naturalists to advocate examination of 'living nature', as opposed to mere collecting. On the other hand, he started the drive towards nature conservation; it was at his initiative that the Naardermeer became the first Dutch nature reserve. At the same time, education was more important to him than conservation: in Thijssse's view, people who knew more about nature would automatically be more willing to protect it.